

**De rammelaars hangen
klaar voor een dansfeest.**

**Muzikale rondgang in
het Mehinaku-dorp Utawana.**

De materiële cultuur van de Xinguano-volkeren van Brazilië

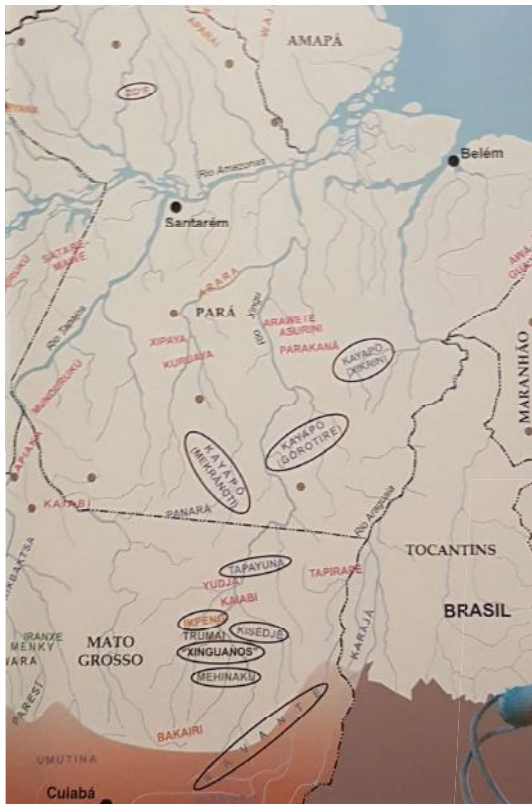
Deel 2: Rituele

muziek- en geluidsinstrumenten

Na een eerste deel over de schrapers in het herfstnummer van *Tribale kunst (2022-3)* volgt nu een bijdrage over de rituele geluids- of muziekinstrumenten: de ramme-laars, het zoemhout en de fluiten. Belangrijk: het gebruik van geluids- of muziekinstrumenten kadert steeds in een functionele, rituele context en is het privilege van een specialist of van groepen van per-

sonen. Met andere woorden men maakt geen instrumentale ‘muziek’ louter voor het plezier of omdat men er zin in heeft. Het aanwenden van geluidsinstrumenten is gebonden aan omstandigheden en regels. Ik heb het in dit artikel niet over het samen zingen in het mannenhuis of de zang bij openbare gelegenheden.

Rammelaars van de Mehinaku: links de rammelaar van de pajé, rechts de rituele rammelaar van de cacique.

Rammelaar uit het dorp Bacaja, Kayapo Xikrin.

Kayapa dansritueel in Utawana (Mehinaku). Centraal de voorzangers de cacique (dorps-
hoofd) met rammelaar en de pajé (genezer)
met holle bamboestok.

Parque Indígena do Xingu; een toevluchtsoord voor diverse Indianenvolkeren

In de jaren 60 van de vorige eeuw werd in Brazilië aan de bovenloop van de Xingu, een zijrivier van de Amazone, een gebied afgebakend als een soort toevluchtsoord voor diverse Indianenvolkeren. Dit 'Parque Indígena do Xingu' (26.400 km²) is gesitueerd in de staat Mato Grosso. Mehinaku, Kuikuro, Yawalapiti, Kalapalo, Waura, Txicao/Ik-peng en andere in aantal gedecimeerde volkeren vonden er een veilig onderkomen, nadat zij door de aantasting van hun leefgebieden, door ziekte en door andere kwellingen van de 'Westerse beschaving' met uitsterven waren bedreigd.

DE RAMMELAARS

De rammelaar (of *maraca*) is een geluidsinstrument dat bij uitstek met de indianencultuur wordt geassocieerd. Er is enerzijds de ritmerende rammelaar die gebruikt wordt om bij rituele lijndansen in 'indianenpas' het ritme aan te geven. Dit ritme creëert samen met het stampen van de voeten en het gelijk bewegen van armen en bovenlichaam, en ook met de samenzang, een beroezend effect. Meestal gaat het om een kalebas die fijn bewerkt is met uitsnijdingen en/of vedertjes, en waarin steentjes of graantjes zijn aangebracht om het geluid voort te brengen. Het maken, gebruiken en het bewaren van deze rammelaars is voorbehouden aan specialisten.

Ter genezing

Een andere soort rammelaar is deze van de *pajé* of genezer (sjamaan). Naast andere bezwerende en/of helende voorwerpen maakt hij, al dan niet in trance, vaak gebruik van een rammelaar om genezing af te roepen over zijn zieke patiënt. De rook die hij hierbij uitblaast en het repetitief geluid van de rammelaar creëren een extatische sfeer waarin tussenkomst van de geesten en genezing mogelijk is. Soms maakt de *pajé* gebruik van een kleinere rammelaar, waarvan de bol los zit en met de hand wordt rondgedraaid rond de steel. Via het kriepend/ piepend geluid van het draaien worden de geesten opgeroepen, terwijl de *pajé* heilzame woorden uitspreekt.

De rammelaars spelen een belangrijke rol bij de dodenherdenking (*kuarup*) die begeleid wordt door het ononderbroken geluid van twee rammelaars, en bij het Kayapa-ritueel, een gebeuren ter ere van de visgeesten, met veel dans en ritme aangegeven door de rammelaar, vergezeld van het doffe neerploffende geluid van een dikke holle bamboestok op een houten blok.

HET ZOEMHOUT

Mehinaku, Waura, Yawalapiti en andere Xinguano-volkeren hanteren het zoemhout (in het Mehinaku: *matapu*, in het Portugees: *zunidor*), meestal in de vorm van een uitgesneden vis. Vissen zijn bij uitstek de gedaanten waarin de geesten zich manifesteren. Wat het gebruik van het zoemhout betreft: het wordt aan een lang koord gebonden, bovenaan een soepele stok, zodat het met een grote armbeweging in de lucht kan worden rondgedraaid. Door de kracht van de beweging in de lucht ontstaat een zoemend, wat beangstigend geluid zoals de gierende wind bij een zware storm. Alleen mannen mogen een zoemhout hanteren. Hierbij moet ook worden aangestipt dat de *matapu* gezien wordt

als de woning van een geest en dus als behept met bijzondere kracht en invloed. Idealiter is een zoemhout beschilderd in zwart en rood, soms wit: de versiering brengt het zoemhout en de geest tot leven en daadkracht.

Het zoemhout wordt tevoorschijn gehaald bij de aanvang van feesten, zoals bijvoorbeeld bij de oogst van pequinoten (*Caryocar brasiliense*), wanneer de geesten naar het dorp worden uitgenodigd.

Intimidatie

Maar het zoemhout wordt ook bovengehaald om de vrouwen in het dorp te intimideren. Het is alsof – in onze cultuur – de duivel of een draak zich grommend laat horen en de mensen schrik aanjaagt, waardoor zij wegvlugten en dekking zoeken. Het horen van het zware zoemgeluid van de *matapu* drijft de vrouwen en kinderen in de hutten. Het zoemhout is aldus een traditioneel element van dominantie in handen van de mannen die op deze wijze op psychisch niveau hun patriarchale greep op het dorp willen bevestigen.

Men heeft immers van jongs af geleerd bang te zijn voor het zoemhout en vooral voor het geluid ervan en dit fenomeen van angst en vluchten werkt – via conditionering – door in lengte van jaren, ook al weet men vaak wel beter. Volgens sommige auteurs verwijst het gebrom van het zoemhout ook naar de dondergeest en zou het regens meebrengen.

De houten jacui fluit is een cruciaal element in de Xinguano samenlevingen

DE FLUITEN

In feite zijn er twee soorten fluiten. De kleine houten sacrale fluit (*jacui* of *kawëka* genoemd) die door de mannen in het voorbehouden mannenhuis wordt bewaard en bewaakt en die absoluut taboe is voor vrouwen. En er zijn de lange bamboe *takwarafluiten* die gebruikt worden voor de rondgang in het circulaire dorp en die mooie ritmische tonen voortbrengen. Deze fluiten worden bespeeld door de mannen die samen met enkele vrouwen van woning naar woning gaan bij diverse rituele gelegenheden.

Houten fluit

De houten jacui fluit is een cruciaal element in het ontstaan en behoud van de huidige Xinguano samenlevingen. Het geluid van deze fluit wordt geassocieerd met het geluid of de stem van de geesten. De fluit figureert in een mythe die stelt dat in de oertijd de vrouwen de (politieke) macht bezaten en in goede verstandhouding leefden met de geesten. Wie de *kawëka*-fluiten bezat en bespeelde (= relatie met de geesten, de *apapaatai*) bezat legitiem de macht en in de begintijd waren dat dus de vrouwen. Het is slechts door een complot en door intimidatie vanwege de mannen met zoemhouten (zie hoger) dat deze maatschappelijke structuur werd doorbroken. Door een massale 'aanval' van de mannen—met-zoemhouten werden de *kawëka*-fluiten

door de mannen veroverd en werden de vrouwen van de macht verdreven. Aldus het oerverhaal dat verder leeft. Sedertdien bespelen de mannen de *kawëka* fluiten, die intussen volstrekt taboe zijn voor de vrouwen. Het zien/horen van deze fluiten door de vrouwen kan bovendien zwaar worden gesanctioneerd. Ook nu nog herinneren de zoemhouten het dorp aan de gewijzigde gender-machtsverhoudingen.

Hierbij moet in de marge vermeld worden dat er ook rituelen zijn die de vrouwelijke macht tijdelijk en symbolisch weer in ere herstellen. Dit gebeurt bijvoorbeeld tijdens het *Yamarikuma-dansritueel*, waarbij de vrouwen voor een dag de macht teruggrijpen en zich tooien met mannelijke attributen, zoals bijvoorbeeld de vederkronen. Het is dan tevens een dag van vernedering en kleinering van de mannen, die doelwit zijn van (deels gespeelde) vrouwelijke aanvallen. Kortom, een reminiscentie aan de goede oude tijd, toen de vrouwen het nog voor het zeggen hadden ...

Bamboe fluit

De lange bamboe fluiten (*takwara*) produceren slechts enkele afwisselende lage tonen, gelijkend op het warme geluid van een didgeridoo. Deze fluiten worden bespeeld door mannen, beschilderd en van vedertooien voorzien. Zij worden vergezeld door jonge vrouwen die de linkerhand op de rechterschouder van de mannen leggen en ingetogen, in gelijke pas en met nadruk stampend, van de ene woning naar de andere trekken in het circulaire dorp. In de woning wordt er naar alle richtingen 'gefloten' en wordt het gezelschap meisjes soms vervangen. Het is een uren durend schouwspel dat steeds volgens eenzelfde scenario verloopt en fungeert als aankondiging van grotere feesten en ceremonies. Er zijn ook dubbele bamboefluiten, voor andere gelegen-

heden, bijvoorbeeld aan het einde van het droge seizoen, wanneer men de 'kwade geesten' verjaagt en de komst van de regens wil bevorderen.

In de marge vermeld ik ook nog het kleine bolle fluitje (*natejè*): een holle houten vrucht, die door de *pajé* wordt gebruikt in zijn genezingsrituelen. Het fluitje roept een visgeest te hulp, in casu de geest van de roodstaartvis (*Astyanax fasciatus*).

Het blazen (= wind) in de opening van de vrucht en de fluittoon (= stem van de geest) maken dat de visgeest daadwerkelijk ter plaatse is en helend ingrijpt.

berben.patrick@advocaat.be

Patrick Berben is advocaat en sociaal-cultureel antropoloog (K.U. Leuven).

Hij heeft sedert 1981 veldwerk verricht bij vee-nomaden in Oost-Afrika en bij indianenvolkeren langs de Xingu-stroom (Amazone, Brazilië).

De *matapu* (zoemhout) visgeest fungeert ook als beschermer van de *maloca* (woning).

Houten *matapu* visgeest aan de centrale paal in de *maloca*, Mehinaku.

Vier Mehinaku fluitspelers in de *maloca* van cacique (dorpshoofd) Yahati.

Groep Mehinaku vrouwen (met typisch mannelijke attributen als de vedertooien) tijdens Yamarikuma ritueel.

